

Ağ Toplumunu Yaklaşımının Kırsal Alanların Dönüşümü Üzerine Etkileri^a

Musa Söztutar^{b, c}

Özet

Toplumsal paradigmalardaki değişimlerin mekansal formlar üzerinde ortaya çıkardığı etkiler, bu çalışmada kırsal alanlar bağlamında ağ toplumunun inşası üzerinden analiz edilmiştir. Ağ toplumuna giden süreç ise mikro-elektronik teknolojisindeki gelişmelerle açıklanmıştır. Bu çerçevede dünyayı saran ağ yapısı üzerinde mikro-elektronik aygıtlarla bilgi, iletişim ve erişim eş zamanlı olarak gerçekleşmektedir. Mesafelerin aşınmasını beraberinde getiren bu gelişmeler, yeni davranış kalıplarına yön vermektedir. Ayrıca kır ve kente ilişkin mekânsal ayrımların artık eskisi gibi keskin tasnifi de zorlaşmaktadır. Bu noktada geleneksel kenti imgeleyen özelliklerin küreselleşerek yerküredeki tüm alanlara yayılabileceği sonucu ortaya çıkmaktadır. Çalışmada kırsal ve kentsel alanların birbiri içine geçerek ayırım noktalarının yok olmaya başlaması, ağ toplumunun gereği olarak açıklanmıştır. Kır-kent bulanıklaşması olarak gelişen bu süreç, daha çok kır aleyhine işlemektedir. Çünkü kentte yaşamayı zorunlu kılan işler, ağ yapıları sayesinde artık kırsal alanlarda da yürütülebilir olmakta, bu durum kırsal alana yayılan kentsel saçaklanmaları beraberinde getirmektedir. Böylece kırsal alanlar yapısal, demografik, mekansal ve sosyo-kültürel olarak kentleşmektedirler.

Anahtar Kelimeler

Ağ Toplumunu
Kır-Kent Bulanıklaşması
Kentsel Saçaklanma
Kırsal Dönüşüm

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 02.02.2022
Kabul Tarihi: 20.07.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1067189

The Effects of the Network Society Approach on the Transformation of Rural Areas

Abstract

The effects of the changes in social paradigms on spatial forms are analyzed in this study through the construction of the network society in the context of rural areas. The process leading to the network society is explained with the developments in microelectronic technology. In this framework, information, communication and access are realized simultaneously with micro-electronic devices on the network structure that surrounds the world. These developments, which bring about the erosion of distances, give direction to new behavior patterns. In addition, the sharp classification of the spatial distinctions of rural-urban areas is becoming more difficult. Therefore, it is concluded that the features that symbolize the traditional city can become global and spread to all areas in the world. In the study, it is explained as a necessity of the network society that rural and urban areas begin to disappear by intermingling with each other. This process, which develops as rural-urban blurring, works against the countryside. Because the occupations that make it necessary to live in the city can now be carried out in rural areas thanks to their network structures. This situation causes urban sprawls to spread over rural areas. Thus, rural areas are becoming urbanized structurally, demographically, spatially and socio-culturally.

Keywords

Network Society
Rural-Urban Blurring
Urban Sprawl
Rural Transformation

About Article

Received: 02.02.2022
Accepted: 20.07.2022
Doi: 10.18026/cbayarsos.1067189

^a Bu çalışma, 2017 yılında önerisi kabul edilen ve Prof. Dr. İbrahim Güray YONTAR danışmanlığında Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda hazırlanmakta olan "Kırsal Alanlarda Tarımsal Üretim ve Mülkiyet Yapılarının Dönüşümü: İzmir-Menderes Örneği" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

^b İletişim Yazarı: musa.soztutar@cbu.edu.tr

^c Araş. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0003-0524-7101

Giriş

Dünya, özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren bilgi ve teknoloji alanında benzeri görülmemiş bir değişim ve dönüşüm sürecini yaşamaya başlamıştır. Bu süreç ile birlikte geleneksel toplumdaki sanayi toplumuna geçişle karakterize edilen gelişmeler, yeni bir boyut kazanarak bilgi toplumunun inşasına giden süreci somutlaştırmaya başlamıştır. Kırsal alanlar ise bu gelişim çizgisi içinde niceliksel ve yapısal olarak en çok etkilenen yerlerin başında gelmiştir. Öncelikle Batı Avrupa'da ortaya çıkan sanayi devrimi ile geleneksel toplum paradigmasını yıkan gelişmeler, kırsal alanların demografik olarak içlerinin boşalmasını önünü açmış ve böylece kentlerde yeni sanayi işgücü neferlerinin yerlerini almaya başlamasıyla baş döndürücü bir kentleşme hareketi ortaya çıkmıştır. Ardından teknolojiyi ve bilginin akışkanlığını hızlandıran yeni bir toplumun inşası için kentler, bir laboratuvar vazifesi görerek bilgi toplumunun ortaya çıkmasında başat bir rol üstlenmişlerdir.

Teknolojideki baş döndürücü ilerlemelerin somutlaştığı alanların başında ise iletişim ve haberleşme ağlarının tüm dünyayı sarması gelmektedir. Kablolu ya da kablosuz bilgi ve veri transferinin tüm dünyada saniyeler içerisinde gerçekleştirilebilir olması, bir yandan devletlerin sınırlarının geçirgenliğine yönelik tartışmaları beraberinde getirirken, diğer taraftan bu ağların ulaştığı her noktanın mekânsal ayırt ediciliğinin aşındırılmasına olanak verip vermeyeceği üzerine tartışmalar yürütülmüştür. Diğer bir ifadeyle bilgi toplumu ve teknolojik ilerlemelerle yan yana yürüyen küreselleşme olgusunun tüm dünyada mekânsal formların düzenine ilişkin derin kırılmaları beraberinde getireceği, bu kırılmalardan kentsel ve kırsal alanların ne yönde etkileneceği devletlerin gelecek projeksiyonlarını iyi belirleyebilmeleri için önemli bir konu olarak yerini almaya başlamıştır.

Tüm bu ifadelerden yola çıkarak çalışma, Manuel Castells tarafından ortaya atılan Ağ Toplumunu (Network Society) Yaklaşımı'nın içinde bulunduğumuz bilgi toplumu çağında kırsal alanlar üzerinde ne gibi değişim ve dönüşümleri anlamlandırmada işlevsel olacağını araştırmayı hedeflemiştir. Kırsal ve kentsel alan tanımlamalarının her geçen gün zorlaştığı, kır-kent ayrımına dönük gelenekselleşmiş kalıpların artık anlamını yitirmeye başladığı bu dönemde çalışma, ağ toplumu yaklaşımı üzerinden konuya ilişkin muteber çözümler getirmeyi ve bu alanda çalışan araştırmacıların kır-kent bulanıklaşmasının nedenlerine ilişkin çıkarımlar yapabilmelerini hedeflemektedir. Diğer taraftan kırsal alanlarda kentsel saçaklanma eğilimlerini, söz konusu yaklaşım bağlamında açıklayarak bu konuda özgün bir bakış açısının literatüre kazandırılması amaçlanmıştır.

Bu kapsamda temel veri toplama aracı olarak literatür taramasından yararlanılarak ağ toplumu ve onun tarihsel gelişimine ilişkin kavramsal bir çerçeve ortaya konulmuştur. Ardından günümüzde oldukça önemli bir sorun alanı olan kır-kent tasnifinin zorlaşmasına ilişkin temel tespitlere yer verilmiş, son olarak, ağ toplumu yaklaşımı temelinde kırsal alanlarda cereyan eden dönüşümlerin neler olduğu ve bunların ne gibi yansımaları sebebiyet verdiği üzerinde durulmuştur.

Kavramsal ve Tarihsel Çerçeve

Ağ toplumu yaklaşımının ortaya çıkış sürecinde anahtar bir rol üstlenen kavram, bilgidir. Bilgi ise insanlık tarihinin başlangıcından itibaren günümüze birikimli olarak üç aşamayı izleyerek aktarılmıştır. İlk aşamada tarım toplumu içinde avcı toplayıcı yaşam, öncelikli olarak hayatta

kalmanın bilgisini tesis etmekle uğraşmıştır. Toprağın işlenmesi sabanın bulunması, kesici delici aletlerin yapımı bu bilgi üretimi kapsamında örneklendirilmektedir. Bununla birlikte coğrafi keşiflerden sonra bilginin gelişiminde ikinci aşamaya geçiş süreci başlamıştır. Bu aşamada buharlı makineler ve elektrik enerjisi ekonomik ve toplumsal ilerlemede temel paradigmayı oluşturmuştur. Dolayısıyla artık kültürel ve sosyal organizasyonlar doğaya hükmetmeye ve onu dönüştürmeye başlamışlardır. Böylelikle temel ihtiyaçların ötesine geçen mal ve hizmetin üretildiği ve artı değer kavramının somutlaştığı endüstri toplumu düzeyiyle karşılaşmıştır. Sınıf mücadelesi, işgücü emeği gibi konular bu dönemde kurumsallaşmış, aynı zamanda emek tasarrufu sağlayan temel bir kaynak olarak fosil yakıtların kullanımına dair bilgi de bu dönemde üretilmiştir. Son aşamayı ise 1970'lerden sonra ortaya çıkmaya başlayan ağ ve bilgi toplumu oluşturmaktadır. Bu evrede temel itici güç bilgi ve onun üretimi olurken, üretkenlik artışının ve gücün temel kaynağı olarak bilgi odağı alınmakta, nihayetinde teknoloji ile yükselen bilgi bu aşamada temel paradigmayı oluşturmaktadır. Artık bu aşamada ağ ekonomisinde ağ işletmesi, bilgi toplumunun kaynağıdır ve emek; işsizlik, esnek zaman ve ağ oluşturma süreciyle dönüştürülmüştür. Tüm bunların yanında çok küçük bir elit ise küreselleşmekte, emek ise yerelde ayrıştırılmış, parçalanmış, çeşitlendirilmiş ve saate göre çalışma baskısına maruz bırakılmıştır (Smets, 2011, s. 49; Mumford, 2013, s. 686).

Bu bağlamda tarım toplumuyla başlayan düzeninin sonuncusu olan enformasyon ya da bilgi toplumu çağı, üzerinde şekillendiği kentlerin dönüşümünü beraberinde getirirken bu yeni toplum düzeni tüm yer küreyi kapsayarak kırsal alanlar bağlamında da önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla bilgi ve enformasyonun baş döndürücü hızda mekânsal formları dönüşüme zorladığı, bu dönüşme ayak uyduramayan yapıların geleceğe taşınmasında zorluklar yaşadığı literatürde sıklıkla ifade edilmektedir. Bu literatürün öne çıkanları arasında ise Manuel Castells gelmektedir. Castells (1996) Ağ Toplumu (Network Society) Kuramıyla ortaya koyduğu analizler bağlamında enformasyon çağının temel dinamiklerini aydınlatmıştır. Aynı zamanda bu kuram, temellendirdiği ifadeler çerçevesinde kırsal alanların günümüzde karşı karşıya olduğu yapısal dönüşümlerin anlamlandırılması adına da işlevsellik sunmaktadır.

Ağ toplumu yaklaşımı, 1990'lı yılların sonlarına doğru iletişim teknolojisinde yaşanan hızlı gelişmelerin bir çıktısı olarak sanal ağ yapılarının sanal toplumları beraberinde getirmesi düşüncesinden hareketle ortaya çıkmıştır. Özellikle internet devrimi ile dünyada ortaya çıkan yeni düzenin toplumsal karşılığını analiz edebilmek için sosyal bilimciler arasında öne çıkan ilk isim ise Castells olmuştur. Castells, Ağ Toplumu kavramıyla sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişe vurgu yapmış, bilgisayar teknolojisinin gelişmesi ve internet altyapısının yaygınlaşmasıyla zaman ve mekân kavramlarının esneklik kazanmaya başladığının altını çizmiştir. Dolayısıyla bu kavramların arasındaki keskin sınırların silikleşmesiyle somutlaşan, küreselleşmenin itici gücüyle eş zamanlı olarak açığa çıkan teknolojik ilerlemeler ve iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla yükselen yeni toplum düzeni "ağ toplumu" olarak modellenmiştir. Ekonomiden siyasete, kültürden sosyal konulara kadar hayatının her noktasına işleyen teknoloji paradigmasındaki bu ilerlemeler, uzam ve zamana dair çok kapsamlı dönüşümleri nihayetinde beraberinde getirmiş, yeni algı pratiklerini ortaya çıkarmıştır (Sucu, 2016, s. 45). Bu bağlamda iletişim olanaklarını tüm dünyada devrim boyutuyla ilerleten ve örümcek ağı misali çevreleyen yeni yapıyı oluşturan ağ düzeni, değişim sürecinin temel algoritmalarını gözler önüne sermekte, araştırmacılara değişimin yönünü tayin edebilmek için de fırsatlar sunmaktadır.

Tüm bu sürecin nedenlerine ve gelişim aşamalarıyla temel sonuçlarına ilişkin analizler ise 1996 yılında yayınlanan bir kitapta yer almıştır. Ağ toplumu kavramını literatüre hediye eden bu kitap; “*Network Toplumunun Yükselişi, Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür*” (*The Rise of the Network Society, The Information Age: Economy, Society and Culture*) adıyla yayımlanmıştır. Kitap, dünya üzerinde yer alan farklı kültür, dinamikler ve kurumsal yapıların çeşitliliği temelinde yükselen ve farklı biçimlerde ilerleme kaydeden yeni bir toplumsal yapının varlığına işaret etmiştir. Bu çerçevede Castells’e göre ortaya çıkan bu yeni toplum düzeninin temel pratikleri, 20. yüzyılın sonlarına doğru gittikçe gün yüzüne çıkmaya başlayan kapitalist üretim düzeni ve buna bağlı bir şekilde ilerleme kaydeden enformasyon toplumu etrafında şekillenmektedir. Ağ toplumunun içini dolduran yeni enformasyon düzeninin kaldırım taşlarını ise toplumların tarihsel zeminde kendi sosyal ve siyasal düzenlerinin şekillendirdiği temel üretim, tüketim ve iktidar ilişkileri oluşturmaktadır. Enformasyon toplumunda günlük hayata dair tüm süreçler ve işlevler giderek sıkı sıkıya bağlı bir şekilde görünür ya da görünmez bir şekilde ağlar tarafından örgütlendiği için oluşan bu yeni düzen ağ toplumu olarak kavramsallaştırılmıştır. Ağ yapısına bağlı bir şekilde yükselen enformasyon toplumuyla birlikte ise oluşan yeni düzen hiç olmadığı kadar açık ve devingen bir görünüm arz eder hale gelmiştir. Bunu tesis eden mikro-elektronik işlemcilerle dayalı iletişim ve bilgi teknolojileri ile yeni gündelik yaşam serencamı, doğu ve batı toplumu ikilikleri ya da sanayi toplumu gibi geçmişe dair toplum kavramsallaştırmalarından ayrılarak yeknesaklık göstermeye başlamıştır. Böylece ağ devrimi küresel bir toplumun tanımlanmasına giden yeni bir süreci ortaya koyduğu için önem taşır hale gelmiştir. (Castells, 2013, s. 89-92).

Yeni bir toplum düzenini ağ eksenini etrafında kurumsallaştıran bu yaklaşım, aynı zamanda bilgi toplumunu ortaya koyan temel dinamiklerle de ifade bulmaktadır. Buna göre bilim, rasyonelite ve düşünümSELLİĞE dayalı bir toplumsal organizasyon; giderek artan bir bilgi üretimiyle karakterize olan tarım ve sanayi sektörleri dahil tüm değer ve sektörlerle sahip bir ekonomi; büyük ölçüde yüksek öğrenim düzeyi ve yoğun bilgi gerektiren iş süreçlerini yerine getiren işgücü piyasası; işaret, sembol ve anlamları içeren bir medya ile bilgi sağlayıcılarının domine ettiği bir kültürel yapı söz konusu olmaktadır (Van Dijk, 2006, s. 19).

Ağ toplumunun ortaya çıkışını esasen kentleşme sürecinin bir nedeni ve sonucu olarak yorumlayan düşünürler de bulunmaktadır. Smeets’e (2011, s. 38) göre ağ toplumu, kentleri kırsal alanlarla birlikte birçok biçime bürümektedir. Örneğin geleneksel merkezi kentler (Paris, Berlin, Moskova), genişletilmiş megakentler (New York, Tokyo, Mumbai ve Pekin) ya da Güney Çin’deki İnci Nehri Deltası gibi tamamen kentleşen deltalar oluşmaktadır. Bunu oluşturan süreçte insanlar ekonomik güvence, çocukları için daha iyi bir eğitim ve iş olanakları için kırsal alanlardan kentlere yönelerek göç sürecine dahil olmaktadır. Böylece kentler, dünya çapındaki ağ toplumunu ortaklaşa şekillendiren “akışlar uzamı” ile her kente kendi kimliğini, tarih ve benzersizliğini veren “yerlerin uzamı” arasında bir antitez olarak ortaya çıkmaktadırlar. Dolayısıyla mekânsal olarak birçok metropol eskiden kırsal alan olarak bilinen bir dizi yerleşik ve açık alanlar üstünde inşa edilmektedir. Dahası geçmişte kent ve kır arasında keskin bir ayrım söz konusu iken artık böyle bir ayrım metropol alanlarda giderek ortadan kalkmaya başlamıştır. Örneğin Kuzey Batı Avrupa’nın çok merkezli metropollerinde geleneksel anlamıyla kırsal alanları belirlemek giderek zorlaşmaktadır, çünkü ağ toplumunda kent her yerdedir.

Ağ toplumunun oluşmasına giden sürecin tarihsel olarak ilk evreleri ise 1940 ve 1950’li yıllarda ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu tarihlerde mikro-elektronik alanında ortaya çıkan

buluşlar, 1970'li yıllara gelindiğinde özellikle ABD'de farklı bir boyut kazanarak, bu alanda radikal ilerlemelerin yaşanmaya başlanmasına ve tüm dünyaya bu ülkeden yoğun bir şekilde yeni bir teknoloji paradigmasının ihraç edilmesine kapı aralamıştır. Buradaki en önemli gelişme, halihazırdaki telekomünikasyon teknolojisinin bilgisayar teknolojisiyle entegre olmaya başlamasıdır. Çünkü bu gelişmenin neticesinde, küresel olarak birbirine bağlı bilgisayar ağlarının ortaya çıkması söz konusu olmuş ve böylelikle yüz yüze temas gerektirmeyen belirli faaliyetlerin âdem-i merkezîyetçiliği mümkün kılınmıştır. 1990'lı yılların ikinci yarısında hız kazanan bu gelişmeler, küreselleşmenin belirginleşmesiyle form kazanan kişiselleştirilebilir medyanın ve bilgisayar bağlantılı iletişim olanaklarının yaygınlaşmasıyla sonuçlanmıştır. Yeni sistem, farklı medya alanlarının entegrasyonu ve karşılıklı etkileşim potansiyelinin varlığıyla açıklanırken, artık elektronik iletişim evden işe, okullardan hastanelere ve eğlenceden seyahate kadar hayatın her alanına yayılmaya başlamıştır (Castells, 2004, s. 3; Grimes, 2000, s. 16).

Bunların yanı sıra ağ toplumunu ortaya çıkaran tarihsel gelişmelerin öne çıkan temel dinamikler Castells'e göre (2010, s. 21) şu şekilde ifade bulmuştur:

“Bilgi teknolojisi devriminin derinleşmesi ve yayılması, Sovyetlerin çöküşü ve bunun bir etkisi olarak uluslararası düzeyde komünist hareketin çözülmesi, yarım yüzyıl boyunca her şeye damgasını vurmuş olan soğuk savaşın bitişi, kapitalizmin yeniden yapılanması, küreselleşme süreci, Pasifik'in küresel ekonominin en dinamik alanı olarak ortaya çıkışı, ulusçuluğun yükselişi ve hakim ulus devletinin krizi, demokratik siyasetin krizi, periyodik skandallar ve meşruiyet krizi, erkek egemenliğinin krizi ve feminizmin yükselişi, ekolojik bilincin yayılışı, küreselleşmeye direniş kaynağı olarak komünizmin yükselişidir.”

Ağ toplumu yaklaşımının belirginleşmesinde ise “uzam” kavramı önemli bir yer edinmektedir. Bu kavram, internet yapısı üzerinde işleyen ve sosyal uygulamalara imkân tanıyan maddi bir yapıya işaret etmektedir. Uzamın temel faaliyeti, kullanıcıları ve uygulayıcıları eş zamanlı olarak bir araya getirmek, karşılıklı bilgi hizmet akışını işlevsel kılmaktır. Dolayısıyla uzam sayesinde fiziki mesafeler olmaksızın insanlar, zaman ve mekânın ötesine geçebilmektedirler. Bunun yanında ağ toplumunda toplumsal kurumlar bir akış içerisinde şekillendirilmektedir. Akış ise internet ağı üzerinde sürdürülen etkileşimin bütünüdür. Bu etkileşim sadece sosyal medya ve toplumsal örgütlenme aracı olarak değil, aynı zamanda küresel sermaye, bilgi, teknoloji, sesler, görüntüler, semboller vb. gibi akışlar olarak değerlendirilmelidir. Tüm bunların yanında ağ toplumunun temel omurgasını oluşturan “akışlar uzamı” (space of flows) kavramı ise toplumsal pratiklerin maddi örgütlenmesini, ağ üzerinde anlık işlem yapabilme ve sonuç alabilmeye yarayan fiziksel yapıyı tanımlamaktadır (Castells, 2013, s. 547-551).

Akışlar uzamı kavramı “zamansız zaman” kavramına, diğer bir ifadeyle süreçlerin canlandırıldığı, aksiyona döküldüğü yere de gönderme yapmaktadır. Örneğin tarım toplumunda insanlar doğanın işleyişi ve ritmine göre hayatlarını sürdürmüşlerdir. Sanayi toplumunda ise iş bölümünün temel koşullarından biri olarak saat devreye girmiş ve insanlar buna göre gündelik yaşamlarını belirler olmuşlardır. Ağ toplumunda ise “zamanın zamanı” kavramı ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu ifade, olayların karışıklığı ve eş zamanlı doğası nedeniyle dağınık zamana gönderme yapmaktadır. Ayrıca bu kavram hem biyolojik hem de sosyal ritimlerin yok olmasıyla açıklanmaktadır. Esnek zamanlı işletmeler, tam zamanlı çalışma esasına göre çalışırken çalışma saatleri, şirketlere, ağlara ve işlere göre farklılık göstermektedir ki böylece zaman her yapının kendi dinamiklerine göre bir kaynak olarak

yönetilir olmaktadır. Zamanı bölen ağ akışları aracılığıyla işleyen fakat herhangi bir uzamsal bitişikliğe sahip olmayıp sosyal pratikleri maddi organizasyona eviren bu süreçte ağ yapısı, akışlar vasıtasıyla karşılıklı olarak birbirine bağlı haldedir. Akışlar uzamı ise bu noktada üç katmandan oluşmaktadır (Smeets, 2011, s. 51-52; Castells, 2013, s. 548-549):

- a. Bilgi ve iletişim akışlarının temelini meydana getiren elektronik ağ katmanı: Bu katman, mikro elektronik tabanlı cihazlar, telekomünikasyon sistemleri, görsel ve işitsel verilerin eş zamanlı iletimini tesis eden bağlantılardan oluşmaktadır.
- b. İş bölümünü sevk ve idare eden merkezler katmanı: Elektronik ağ katmanı üzerinde bilgi, iletişim, kültür ya da sermaye akışları cereyan ederken, bu akışlar iyi tanımlanmış belirli mekanların eş güdümüyle somutlaşmaktadır. Mekanlar uzamı çerçevesinde ele alınan bu katmanda akışlar; “limanlar”, “merkezler” ve “düğüm noktaları” üzerinden işlemektedir. Ağ üzerinde limanlar, değiş tokuşun gerçekleştiği yerlere; merkezler, yerelliği esas alan ve stratejik faaliyetleri yürüten örgütlere; düğüm noktaları ise önem derecesine göre hiyerarşik olarak örgütlenmiş limanları ve merkezleri birbirine bağlayan, işleyişin yönüne karar veren bir yapıya gönderme yapmaktadır. Dolayısıyla bu yapıda karar verme yerleri olarak merkez ofisler, güvenli siteleri, oteller, havaalanları, karar verme için resmi olmayan yerler, golf sahaları, tiyatrolar ile inovasyon ortamları, üretim alanları ve montaj hatları gibi düğüm noktaları bulunmaktadır.
- c. Yönetici seçkinler katmanı: Yönetici katmanı kozmopolit bir görünüm sergilemektedir ve böylece ağdaki düğümler ile merkezler arasında hareket etmektedirler. Bir üst paragrafta yer alan karar verme yerlerinde yönetici seçkinler yer almaktadırlar.

Bu bağlamda ağ toplumu yaklaşımının çekirdeği, akışlar uzamı kavramı çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır. Burada söz konusu akışlar, zamanı ve işi bölen sosyal pratiklerin fiziksel organizasyonudurlar. Bunlar uzamsal bitişiklikten yoksun olup bilgi, teknoloji ve organizasyonel etkileşim akışları aracılığıyla ağ üzerinde karşılıklı olarak birbiriyle ilişkili işlemektedirler. Bu işleyişte akış, fiziksel olarak mekânlar uzamıyla bağlantılıdır, ancak her mekânsal uzam aynı zamanda insanların yaşadığı da bir yerdir. Dolayısıyla mekânsal uzam, küresel akışlar uzamının zıt anlamı değildir. Bu noktada küresel toplum, salt olarak sınırların olmadığı yerel uzamların bir toplamı olarak görülmemelidir. Her iki mekânda da temelde farklı zaman ve uzaklık deneyimleri ortaya çıkmaktadır. Yeniden üretim, çocukların yetiştirilmesi ve eğitimi ile kültürel aktarım gibi süreçler özerktirler ve akışlar uzamının barınma işlevleriyle yakından ilişkili kabul edilmektedir. Küresel akışlar uzamı ile yerel akışlar uzamı arasındaki bu karşıtlıkta, çağdaş tarım hakkındaki kamusal tartışmanın felsefi çekirdeği ortaya çıkmaktadır. Bu noktada kırsal alanlardaki tarımsal üretim, küreselleşmiş ve akışlar uzamının bir unsuru haline gelmiştir. Çünkü ağ toplumuna giden süreç ekonomik ve ekolojik bir mantığa dayanmaktadır, ancak birçok insan için bu kabulü zor bir gelişme olabilmektedir. Örneğin tüketiciler günlük olarak tarımsal üretim sisteminden ürünler tüketirken, onlara bir çiftliğin yanında yaşamak genellikle rahatsızlık vermektedir. Aynı zamanda çoğu vatandaş modern tarımın endüstriyel yanıyla da anlaşmazlıklar içindedir. Çünkü bu kişilerinin çoğunluğunun yaşadığı kentsel alandakilerin aslında kökleri endüstri öncesi köy yaşamından izler taşımaktadır (Smeets, 2011, s. 18-19). Tüm bu gelişmeler, kırsal alanlar açısından önemli sonuçlar ortaya koymaktadır. Bunların başında geleneksel kent-kır ayrımının artık geçerliliğinin sorgulanmaya başlaması gelmektedir. Bu sorgulama, mekânsal yapıların zihinsel tezahürlerine ilişkin yeniden düşünmeyi gerekli kılmaktadır.

Kırsal Alanlar ve Kır-Kent Bulanıklaşması

Özellikle 20. yüzyılın sonlarından itibaren kırsal alanların geleneksel dokularında ve ayırt ediciliğinde bariz bir aşınma süreci yaşanmaya başlamıştır. Bu aşınma sürecinde, ağ toplumunun temel pratiklerini oluşturan internet ve arama motorları, televizyon, mobil iletişim araçları ve akıllı telefonların yaygınlaşmasıyla daha fazla sayıda insanın ağ erişimine dahil olması gibi gelişmeler oldukça etkili olmaktadır. Çünkü bu gelişmeler, insan davranışlarında, toplumun talep ve beklentileri ile gerçeklerin temsilinde belirli standartların oluşmasına neden olmuştur. Dolayısıyla geçmişte kabul olunduğu şekliyle kırsal alanda ayrı bir toplumsal kategorinin ağ toplumu yapısında geçerliliğini yitireceğine yönelik varsayımlar yaygınlaşmaya başlamıştır. Nitekim kırsal nüfusun istek ve beklentileri, “küresel köy” fenomeni ve yaşlı nüfusun kentten uzaklaşarak kırsal alanlara göç etme istekleriyle birlikte değişmeye başlayarak kentlerde yaşayan insanlarla aynılaşmaya başlamıştır. Bu çerçevede kırsal alanlar, kent topluluklarının temel dinamiklerine benzer şekilde yapısal dönüşüme uğramakta, yoksulluğun artışı ve turizme ayrılan alanların çoğalması nedeniyle geçmişte olduğundan farklı olarak parçalanmaya ve karmaşıklaşmaya uğramaktadır (Torre ve Wallet, 2016, s. 19).

Tarihte kentlerin gelişimi merkezileşme ve yayılma şeklinde olagelmıştır. Bu durum, bir taraftan yarıçaplarını kırsal alanda daha da derinleştirme eğiliminde olan tarımsal alandaki kentsel saçaklanmalara yol açarken diğer taraftan da uzak pazarlarla rekabet edebilen ticaret kentlerini ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla ticaret kentleri birbirlerine yakın bir yerde var olmaya ve gelişmeye devam edebilmişler, ayakta kalabilmeleri için de ulaşım altyapısına büyük ölçüde önem vermişlerdir. O yüzden nehir ve okyanusların kavuşma noktalarına yakın, denize kıyısı olan alanlarda bu tip şehirler yükselmişlerdir. Fakat endüstri devrimi sonrasında demir yolu ve kara yolu alt yapısının yaygınlaşmasıyla bu model daha az belirgin hale gelmeye başlamıştır. Yeni ulaşım ağları böylece kentlerin faaliyet ölçeğini de artırmış, çok merkezli megakentlere, büyük bir kent merkezi etrafında kurulu büyük ve küçük kasabaları içeren metropol ağlarına yol açmıştır. Tüm bu gelişmeler, ağ toplumunda metropoliten alan kavramının tanımı ve kapsamını zorlaştırır hale getirmiştir. Çünkü yeni yapıda, muhasebe firmaları, bankalar, finans şirketleri, sigorta sektörü, hukuk ve yönetim danışmanlığı ile reklam dünyası gibi karakteristik ve bilgi sunumuna dayalı hizmetler mekânsal yeni bir çerçeve ortaya koymuşlardır. Dolayısıyla artık metropoliten alanlar, ağ toplumunun fiziksel düğümlerinden biri olarak görünür hale gelmişlerdir (Smeets, 2011: 20).

Bu çerçevede kır-kent bulanıklaşması kavramı, ağ toplumunun yükselişiyle birlikte oldukça hızlanır hale gelmiştir. Özellikle kentleşmiş gibi varsayılan kırsal alanlar, dünyanın pek çok ülkesinde bir anomali halini göstermektedir. Örneğin Isserman'ın (2005, s. 465-466) bu konuda sorun alanı olarak gördüğü ve metropoliten alan kabul edilen ABD sınırları içerisindeki Büyük Kanyon'da bir milyonu aşkın çiftçinin varlığı yanlış kabul edilen kırsal alan tasnifini gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla bu durum giderek zorlaşan kır-kent tasnifinin başarısızlığının bir çıktısı olarak yorumlanmaktadır. Böylelikle kırsal alan olarak tasnife tabi tutulması gereken bir alanın kentsel alan olarak kabulü, kırsal alanlara ve sorunlarına yönelik yürütülen araştırmaların yanlış neticeler vermesine, hükümet politikalarının bölgesel gerçeklere ve amaçlara uygun olmayan şekilde yürütülmesine, en nihayetinde de ulusal çıkarların zarara uğratılabilmesine neden olabilmektedir.

Konunun Türkiye'ye bakan tarafında, Ulusal Kırsal Kalkınma Strateji Belgesi'nde (2021-2023) özellikle 2000'li yıllardan sonra bilgi iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmeler ve

ulaşım altyapısında yaşanan iyileştirmeler neticesinde kır-kent etkileşiminin hızlandığı tespiti yer almıştır. Dolayısıyla kırsal ve kentsel alanlar arasında erişimin artması, fonksiyonel ilişkilerin farklılaşması neticesinde geleneksel kır-kent ilişkilerinin yerini iş birliği ve ortaklık anlayışına bırakması söz konusu olmuştur. Böylelikle kentsel etki alanının kırsal alanda, ekonomik ve doğal kaynaklar endeksli olarak iş geliştirme ve yatırım faaliyetlerine odaklanmaya başladığı, kentsel alana özgü olan sanayiye dönük çabaların ve ticari işletmelerin kırsal alanlara doğru “saçaklanma” eğilimi gösterdiği ve bunların neticesinde kır-kent arasında gününbirlik insan hareketliliğinin fazlaştığı bir sürecin altı çizilmiştir (UKKS, 2021, s. 9). Ayrıca strateji belgesinden anlaşılmaktadır ki ağ toplumunun üzerinde kurumsallaştığı BİT’ler (Bilgi ve İletişim Teknolojileri) aracılığıyla küresel enformasyon akışı, kır-kent zıtlıklarını eriterek bu iki karşıt yapıyı birbirine yakınlaştıran ve hatta aynılaştırma gücünü de içinde barındıran bir eğilimi ortaya koymaktadır.

Kır-kent etkileşiminin hızlanmasıyla küresel bir kentin ortaya çıkacağına yönelik düşünceler ise son zamanlarda dillendirilmeye başlanmıştır. Ağ Toplumunun Yükselişi adlı eserinde Castells (2008, s. 510); küresel kent olgusunu öne çıkarırken bir kent tasavvurunda; ileri hizmetlerin, üretim merkezlerinin ve piyasaların bir ağ yapısı çerçevesinde senkronize edildiği yine farklı bölgelerde konumlanmış faaliyetlerin küresel ağ karşısında görece önemine bağlı olarak farklı ölçek ve yoğunluklarda birleştiği bir sürecin çıktısı olarak kenti yorumlamıştır. Bu noktada her ülkede ağ yapısının kendini yerel ve bölgesel merkezlerde yeniden üreteceği, böylelikle de yerel ve bölgesel ağ mimarisinin küresel ölçekte de birbirini bağlanarak fonksiyonel anlamda küresel bir kentin doğuşunu neden olacağına altı çizilmiştir.

Tüm bu ifadelerden yola çıkıldığında, ağ toplumunda artık kırsal alanların belirleyici özelliklerinin hızlı bir şekilde aşınma süreci içine girdiği ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla kent ve kent dışı alanları arasındaki zıtlıkların yok olmaya başlaması söz konusudur. Özellikle metropoliten alanlarda farklı düzeylerde kentleşme yoğunlukları söz konusu iken kırsal alanların nereler olduğunun tespiti her geçen gün zorlaşmaktadır. Bu noktada kırsal alanlarda önemli bir dönüşüm yaşandığı aşikardır. Örneğin geçmişte “çalışan-üreten köy” kavramı dönüşme uğrayarak yerini konut köyüne bırakmakta, kırsal alanları içleri bir dizi yönetici sınıf, yerleşime dönük yararlanıcılar ile rant peşinde koşana al-satçılarla dolmaya başlamaktadır (Steenbekkers vd., 2006: 14-15, akt. Smeets, 2011: 111).

Ağ Toplumunu Perspektifinin Kırsal Alanlara Yansımaları

Ağ toplumu yaklaşımının gelişmesiyle birlikte kırsal alanlar açısından ilk etkiler 1990’lı yılların başlarında ortaya çıkmıştır. Bu tarihlerde ağ toplumunun temel araçlarından bilgi teknolojilerinde yaşanan ilerlemelere bağlı olarak kentsel alanlardan uzakta konumlanan ve iletişim olanakları kullanılarak tasarlanan tele-kır evleri (tele-cottages, tele-centres) oluşturulmaya başlanmıştır. Bu yapıların ortaya çıkışı ile hedeflenen BİT’ler aracılığı ile ekonomik kalkınmayı desteklemek ve kırsal alanların sorunlarına yönelik çözümler geliştirebilmektir. Tele-kır evleri fiziksel altyapının geliştirilmesi, ekonomik kalkınma, idari reformlar, kurumsal değişiklikler ile sosyal ve kültürel gelişme başlıklarında öne çıkmışlardır. Örneğin bunlardan fiziksel altyapı ile kırsalda dijital köprülerinin oluşturulması ve çevrede yer alan kırsalın dezavantajlı olduğu mesafe olgusunun aşılması amaçlanmıştır. Ayrıca yol ve ulaşım gibi geleneksel altyapı eksikliklerinin de giderilmesi istenmiştir. Ekonomik kalkınma ile istihdam olanaklarının artırılmasına, idari reformlar ile yönetişimin kırsal alanda daha işler

hale getirilmesine, sosyal ve kültürel gelişme ile de sağlık ve eğitim gibi temel hizmetlerde kırsalın daha güçlü erişiminin tesisine odaklanılmıştır (Oestmann ve Dymond, 2001, s. 5).

Bu çerçevede oluşturulan ilk tele-kır evi İsveç'in kuzeyinde dağlık bir bölgede kurulan "Harjedalens Telestuga"dır. Bu yapıların temel amacı iletişim olanaklarını ve özellikle internet bağlantılarının kullanımını kırsal alanda daha işler hale getirebilmektir. Tele kır evleri ileri derecede teknolojik bir bilgi ve servis noktası olarak kırsal alanda hizmet vermeye başlamıştır ve genel olarak gönüllüler tarafından yönetilmiştir. Ortaya çıktığı tarih itibari ile bu yapılar, kırsal alanda gerek yetişkinlerin gerekse çocukların bilgi teknolojileri ile yakınlaşmasını sağlamak ve bu yönde eğitim öğretim hizmetlerini sürdürmelerini alabilmelerini kolaylaştırmıştır (Sangam, 2008, s. 1-2). En nihayetinde ağ toplumunun kırsal alanda ilk somut yansıması olan bu yapılar, bu alandaki ekonomik ilişkileri, toplumsal yakınlaşmaları ve sosyal davranış kalıplarını farklılaştıran bir misyonun ilk adımı olmuşlardır.

Kırsal alanlar açısından ağ toplumunun ortaya çıkardığı bir başka etki, teknolojik alt yapının gelişmesiyle özellikle hizmet sektörü içerisinde istihdam olan ve iş yerine yakınlık nedeniyle kentsel merkezlerde yaşayan çalışanların artık kent merkezi dışında bir yerde yaşayarak da işlerin sürdürülmesini devam ettirebilmeleriyle ilişkilidir. Bu çerçevede bir çalışanın üstleneceği pozisyon uzaktan çalışma koşulları sayesinde iş yerinin çok uzağından da yerine getirilebilir olmaktadır. Gittikçe artan bu çalışma düzeni, ağ toplumunda görünür olmakta, kent ile yan yana anılan iş gücü faaliyetlerinin artık mekânsal açıdan belirli bir merkezde toplanma zorunluluğunu ortadan kaldırmaktadır (Castells, 2013: 527-528). Bu durum, kent ve kır tanımının temel ayırıcı unsurlarından olan ekonomik faaliyetlerin niteliksel ayrımlarını eritir olmaktadır. Dolayısıyla daha önceden kente gönderme yapan birçok iş kolunun mekânsal olarak kırsal alanlardan da yürütülebilir olması mümkün kılınmaktadır. Bu ise bir arı kovanı gibi kent merkezlerinde iş olanaklarının varlığı ve gerektirdiği koşullar nedeniyle bir arada yaşamak zorluğu içinde olan geniş halk kitlelerinin, teknolojik imkânların elverdiği ölçüde merkezden çevreye, kentten kıra transferine olanak sağlayacaktır.

Tüm bunların yanında, özellikle 1980'lerin sonlarından itibaren bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve ağ toplumu yapısının güçlenmesiyle birlikte önemli bir sorun alanı da ortaya çıkmıştır. Bu sorun alanı, teknolojik ilerlemenin kullanılabilirliği ve maliyetlerinin karşılanabilir olup olmadığı ya da bunun kentsel ve kırsal alanlarda aynı ölçüde yaygınlaşabilirliği üzerinedir. Bu konuda literatürde temel kaygılar daha çok kırsal alanlarda teknolojiye erişebilir olmanın eksikliği ve bu noktada ortaya çıkan kısıtlamalarla ilgilidir. Dolayısıyla tüm dünyada toplumlar giderek gelişen bilgi iletişim teknolojileri ve ağlarının varlığını kabul etse de kırsal alanlar bu ağların sunduğu hizmetlere tam kapasite ile ulaşmada zorluklar yaşamışlardır. Kentsel alanlar ile böylece kırsal alanlar arasında ağ toplumu felsefesinin kurumsallaşması noktasında bazı dengesizlikler ve eşitsizlik ortaya çıkmıştır. Son yıllarda özellikle internet alt yapısındaki bant genişlikleri hızlarına yönelik kırsal alanlarda iyileştirmeler yapıyor olsa da yine de kentlerde olduğu gibi bir gelişmişlik düzeyi söz konusu değildir. Özellikle fiber optik kabloların kırsal alanlara fayda maliyet hesapları yüzünden uzanamıyor oluşu, geleneksel kent-kır ayrımının ağ toplumu ayağında da dijital ayrımı tesis edeceğine yönelik düşünceler geliştirilmesine neden olmuştur (Selamink, Strijker ve Bosworth, 2017, s. 361). Bu bağlamda ağ yapılarının kırsal alanda yansımalarına ilişkin temel tespit ve çıkarımlar altı ana ulaşılabilirlik başlığı altında analiz edilmiştir. Ortaya konulan bu çıkarım ve tespitler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Ağ Yapılarının Kırsal Alanda Yansımalarına İlişkin Genel Çıkarımlar

Ulaşılabilirlik	Kırsal Alanda Yansımalar
Telekomünikasyon ve Piyasalar	Kırsal alanlar ağ yapısına yatırımlar için yeterli pazar potansiyeli sağlamamaktadır; kentsel alanlarda kâr potansiyeli daha fazladır
Çıkarım	Telekomünikasyon teknolojilerine yatırım eksikliği söz konusudur
Teknoloji	Kentsel alanlarda yüksek yatırımlar, kırsal alanlarda düşük yatırımlar: kent-kır dijital bölünmesini artırmaktadır
Çıkarım	Teknoloji seçimi ve kullanılabilirlik eksikliği yaşanmaktadır
Bölgesel Kalkınma	Telekomünikasyon teknolojileri gerektiren faaliyetler için sınırlı fırsatlar vardır
Çıkarım	Kablosuz teknolojiler piyasa eksiklikleri nedeniyle sınırlıdır; dolayısıyla kırsal alanlarda bu teknolojiler henüz bir alternatif olarak görülmemektedir
Politika ve Düzenleme Alanı	GSYİH büyümesi, girişimcilik faaliyeti ve kırsal alanlara göç hakkında karışık sonuçlar ortaya çıkmaktadır
Çıkarım	Kentsel alanlardaki süregelen gelişmelere kırsal alanlar yetişememekte, dolayısıyla uyum sağlanamamaktadır
Genişleme ve Kapsama (Difüzyon Teorisi)	Geleneksel endüstriler, özellikle artan dijital bağlantıdan yararlanırken; kırsal alanların yenilikçi veya yaratıcı endüstrileri kendisine çekmesi daha az olasıdır
Çıkarım	İleri dijital bağlantı olanakları kırsal bölgeleri dış rekabete açmaktadır
Dijital eşitsizlikler	Politikalar duyarlı bir karaktere sahiptirler
Çıkarım	Teknolojik gelişme, politika geliştirmeden daha hızlı hareket eder
Dijital genişleme politikası	Dağınık yapıdaki sektörel çıkarlar söz konusudur
Çıkarım	Serbest piyasa mantığı, özellikle Avrupa'da, kırsal alanlardaki gelişmeleri engellemiş; hükümetlerin müdahalesini zorlaştırmıştır
Dijital eşitsizlikler	Talep odaklı bir şekilde BİT uzam ve zaman içinde yayılır
Çıkarım	Kırsal alanların uzaklığı, ağ yapısının yayılma aşamasına göre geç benimseyenler ve geride kalanlar olarak kırsal toplulukları niteler
Dijital genişleme politikası	Kırsal alanlarda BİT'in benimsenmesi ve kullanılması, arzın gecikmesi nedeniyle de kısıtlanmaktadır
Çıkarım	Firmalarda yeni BİT'leri benimseme istekliliği sektöre göre farklılık göstermektedir
Dijital eşitsizlikler	Bilgi, beceri, tutum ve istekler, insanların BİT'i neden ve ne ölçüde kullandıkları konusunda kilit faktörlerdir
Çıkarım	Dijital güçlendirme, daha geniş çevrimdışı tabanlı sosyoekonomik bağlamlara bağlıdır
Dijital genişleme politikası	Kırsal alanlarda düşük eğitim seviyeleri ve beceri seviyeleri bir sorun olarak görülür
Çıkarım	Genel politikalar eşitsizlikleri azaltamaz
Dijital genişleme politikası	Politikaların ve projelerin etkisi, yerel topluluk kültürüne ve uygulamalarının ne ölçüde dikkate alındığına bağlıdır
Çıkarım	Kırsal topluluklar karar alma sürecine dahil olursa, politikaların başarılı olma olasılığı daha yüksektir

Kaynak: (Selamink, Strijker ve Bosworth, 2017, s. 368)

Tablo 1’de açıkça görüleceği üzere ağ yapılarının kırsal alanlarda gelişme ve yayılma hızı, hali hazırda kentsel alanlara göre yavaş ilerlemektedir. Bunda kâr potansiyeli nedeniyle kırsal alana teknoloji yatırımlarının görece düşük oluşu, bu alanlarda halihazırda pazar fırsatlarının kente göre eksikliği, kırsal farkındalığın yeterince olmayışı, uzaklık faktörünün süreci geriden takip etmeye neden olması başı çeken nedenler olmaktadır. Bu açıklamalar göstermektedir ki mekânsal olarak kır-kent bulanıklaşması, dijital olarak kır-kent bölünmesiyle ters orantılı olarak çalışmaktadır. Dolayısıyla kır-kent arasında dijital bölünme ortadan kalktıkça, mekânsal yakınlaşma ve aynılaştırma artacaktır.

Tüm bunların yanında Grimes’e göre ağ toplumunun kırsal alanlar özelinde bir diğer çıktısı, kentsel alanlara göre kırsal rekabet gücünün giderek yükseleceğine ilişkindir. Çünkü kırsal kalkınma çabaları içerisinde ağ toplumuyla somutlaşan bilgi ve iletişim kanallarının yaygınlık kazanması, kırsal alanın dezavantajlı yönlerini oluşturan piyasaya uzaklık, çevrede yer alma ve erişebilirlik konularında bir tersine dönüşü beraberinde getirecektir. Mekânsal ayrımlara gönderme yapan bu faktörler, kırsal alanların kentlerle olan yoksunluk ve refah paylarındaki farklarının kökenini oluşturmaktadırlar. Bu yönüyle BİT’ler aracılığıyla bu mekânsal ayrım konularının azaltılması ile de kırsalın öğrenen alanlar olarak bilgi düzeyinin yükseltilmesi son derece olasıdır (Grimes, 2000, s. 14).

Konu özelinde 1995 yılında yayınlanan ve telekomünikasyonun kırsal alanlar için etkilerini analiz eden “*Guidelines for Telematic Projects-Problems and Recommendations Based on European Project*” adlı raporda; telekomünikasyonun ve ağ bağlantılarının genişlemesinin, kırsal alanların karar alma merkezlerine olan uzaklığını azaltacağı, bilgiye erişimi artıracacağı, hizmet alımını ve eğitim olanaklarını yaygınlaştıracacağı, kırsaldaki üreticiler ile uzak firmalar ve pazarlar arasında bağlantılarını güçlendireceği üzerinde durulmuştur (Guidelines, 1995).

BİT’lerin gelişmesiyle özellikle kırsal alanlar bağlamında dikkat çeken bir diğer konu, uzaktan çalışma (tele-work) koşullarında yaşanan olumlu gelişmelerdir. Çünkü tesis edilen iletişim altyapısının imkân verdiği ölçüsünde, günümüzde birçok faaliyet belirli bir yerde yapılabilir olmanın dışına çıkmıştır. Dolayısıyla özellikle hizmetler sektöründe birçok çalışan, bu faaliyetlerini sadece kent merkezinde yapabilir olmanın sınırlarını aşabilecek, böylelikle sanayi ve hizmetler sektörlerinin eşgüdümü ile somutlaşan kentsel alanın niteliğinin dışında da bazı işler yürütülebilir olabilecektir. Bu ise kırsal alanlara da konumlanabilen iş yürütme modellerinin doğmasına imkân veren bir gelişmedir. Özellikle son dönemlerde COVID-19 Küresel Pandemisi de göstermiştir ki birçok iş kolu uzaktan çalışma esasına göre faaliyetlerini yerine getirir olmakta, insanlar bu sayede iş yerlerinden uzakta bir konumda da işten kopmayarak yaşamlarını sürdürebilmektedirler. Burada ilk akla gelen yerlerden olan kırsal alanlar cezbedici bir konumda yer almaktadırlar. Kentin kaotik havasından uzakta ve bilgi iletişim yapısının sağladığı kolaylıklar ölçüsünde kırsal alanlarda da kentsel alana özgü çalışmaların sürdürülebilir olduğu deneyimlenmiştir. Bu durum, kırsal alanların geleneksel yapılarına ilişkin kabuğun kırılmasına sebep olan gelişmeleri beraberinde getirmiştir.

ABD’de Tarım Bakanlığı bünyesinde 2021 yılında hazırlanan Uzaktan Çalışma (Teleworking) Anlayış Anketi, söz konusu modelin son durumuna ilişkin önemli tespitler sunmaktadır. Bu ankette, özellikle COVID-19 Pandemisi nedeniyle hızlı bir şekilde işgücünün uzaktan çalışma yöntemine geçmesinin etkileri ve sonuçları ortaya çıkarılmak istenmiştir. Rapora göre ankete katılanların %86’sı pandemi nedeniyle uzaktan çalışma modelinin başarılı bir şekilde sürdürüldüğünü ifade etmişlerdir. Diğer %7’sinin bu konuda aynı fikirde olmadığı, kalan %7’sinin ise tarafsız olduğu tespit edilmiştir. 93.000 civarında ve farklı iş kollarından kişilerle

yapılan bu ankette, başarılı bir şekilde sürdürülen uzaktan çalışmanın ve hibrit çalışma modelinin gelecekte de korunacağı düşüncesi hâkim olmuştur. Bununla birlikte yine ankette, haftada dört gün ve üzeri uzaktan çalışma usulünün hali hazırda %55 oranında arttığı, bunun COVID-19 öncesi %3 ve 2018 öncesi ise %4 dolaylarında olduğunun altı çizilmiştir.

Dolayısıyla içinde bulunulan süreçte, uzaktan çalışma modelinde radikal bir artış ortaya çıkmıştır. Anketin kırsal alanlar bağlamında vurgusu ise altyapı olanaklarına ilişkindir. Çünkü rapora göre, pandemide uzaktan çalışma modelinin artışıyla işgücü mekânsal olarak belirli bir noktaya yığılmaktan ziyade genel bir saçılım sergilemiştir. Yani bu model yapısının izin verdiği ölçüde en ücra kırsal alanlarda da çalışmaya imkân tanınmıştır. Dolayısıyla ankete katılanlardan bu konumlarda olanlar işlerini sürdürürken daha stabil ve güçlü internet ağına olan ihtiyaçlarını dile getirmişlerdir. Çünkü bağlantı sorunları ve düşük hızlarda internet nedeniyle çalışanların üretkenliklerinin olumsuz etkilenmekte olduğunu, iş yapış tarzlarının yavaşladığını ortaya koyan raporda, ankete katılan kişilerin bu süreçle birlikte kent-kır ayrımı fark etmeksizin herhangi bir mekânda üretken bir şekilde işlerin nasıl yürüyebildiğini deneyimledikleri açığa çıkarılmıştır. Pandemi sonrası da gelecekte sanal istihdam modelinin başat olacağına, böylelikle de kırsal kalkınma, iklim ve eşitlik hedeflerinin daha ileri taşınacağına, iş ve yaşam dengesinin daha iyi kurulacağına yönelik çıkarımlara varılmıştır (USDA, 2021, Telework Survey Insight Report, <https://www.usda.gov/sites/default/files/documents/ocx-telework-survey-insights-report.pdf>).

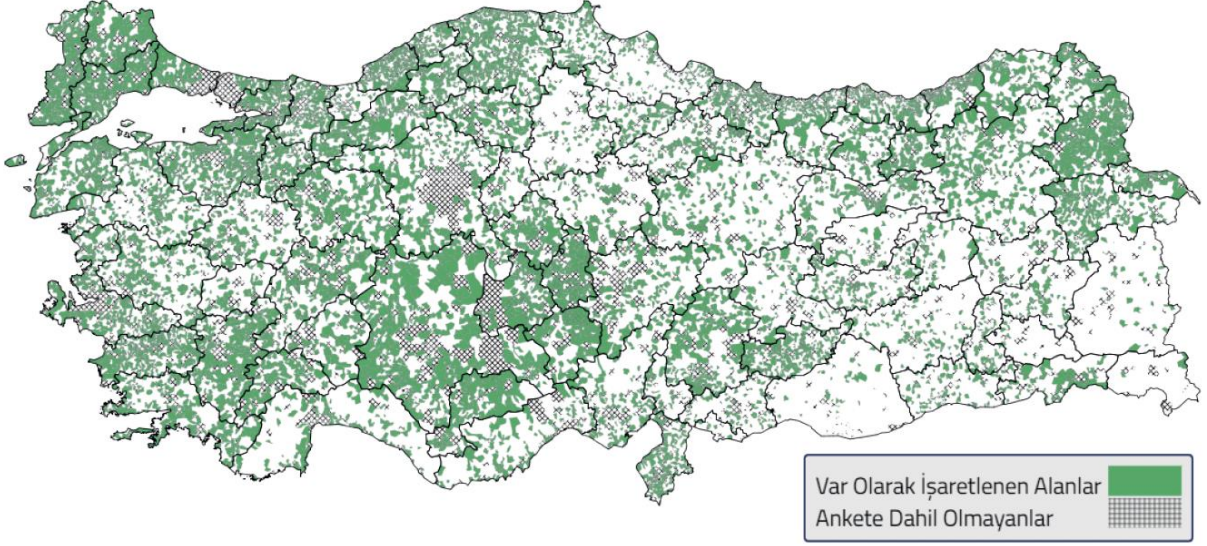
Ağ toplumu düşüncesinin kırsal alanlar bağlamında önemli çıktılarında bir diğeri ise yeni tarımsal üretim pratiklerinin doğuşuna ilişkindir. Buna göre ağ toplumuna özgü yeni ve akıllı bağlantılar aracılığıyla (üreticiler, sektörler, hammaddeler, enerji ve atık akışları ile paydaşlar ve onların değer sistemleri arasında) daha rekabete dönük hırslı bir tarımsal üretim söz konusu olmaktadır. Daha hırslı ve rekabetin vahşileştiği tarımsal üretim düzeni ise her geçen gün artan kentleşme ve artan nüfusun farklılaşan, fazlaşan taleplerini sürdürülebilir bir temelde karşılayabilmek temellidir. Bu şekilde yapılan bir tarımsal üretim, akışlar uzamının bir parçasıdır ve Hollanda Delta Metropolü örneğinde olduğu gibi birbiriyle ilişkili ve birbirini güçlendiren konumsal avantajları da beraberinde getirebilmektedir. Çünkü Hollanda'nın üç kuzey eyaleti dışında kalan eyaletlerini kapsayan ve yeni bir kent türü olan Delta metropolünün özgün yapısı vardır. Avrupa nehirleri olan Ren, Meusa ve Schelde deltasında yer alan ve Hollanda Randstad, Almanya endüstri bölgesi Ruhr ile Belçika Flandes'e kadar uzanan Metropol, köyleri, kent merkezlerini, banliyöler, sanayi siteleri, limanlar, havaalanları, orman ve orman göllerini, mera ve tarım arazileri ile bunların yüksek teknoloji içeren geniş bir alanı sıkı bir ağ yapısıyla kapsamaktadır (Timmermans vd., 2005: 587). Böylelikle akışlar uzamıyla tarımsal üretim süreci şimdiye dek hiç olmadığı kadar etkin ve kontrollü yürütülebilmektedir (Smeets, 2011, s. 21). Dolayısıyla teknolojinin tarımsal üretimde etkin kullanılması durumu geçmişten gelen kronik sorunların çözümü konusunda da oldukça önemli fırsatlar sunmaktadır. Örneğin üreticiden tüketiciye ulaşan tarımsal ürün zincirinin izlenebilirliği ve denetimi teknoloji kullanımıyla söz konusu olabilir ve böylece önemli sorun alanlarından olan fiyatların aşırı yükselmesinde araçların kimler olduğu ve ne ölçüde sürece etki ettikleri şeffaf hale getirilebilir.

Tüm bunların yanında ağ toplumunun gelişimiyle birlikte kırsal alanlarda tarımsal üretim, dünya genelinde endüstriyel hammadde tedariki, birincil üretim ve endüstriyel işlemeyi kapsayan zincirlerin bir parçası haline gelmektedir. Bu zincirlerin tümü, Castells'in ortaya

koyduğu küresel bir ağ üzerinde birbirine bağlı bulunmaktadır. Ayrıca tarımın sanayileşmesiyle birlikte metropollerin mekânsal gelişimleri de şekillenmektedir. Bu noktada küresel ağ düzeni, yerel düzeyde kırsal alanlarda tarımsal üretime yönelik büyük gelişmeleri de beraberinde getirmektedir. Çünkü en yakın metropolden yoğunlaşan talepler, oradaki üreticilerin küresel alandaki rekabetçi konumunu zayıflatabilmektedir. Kısacası ağ yapısının temelinde artan nüfus ve kentleşme neticesinde, mevcut kırsal alanların bu nüfusu besleyebilir üretime cevaz vermesi her geçen gün zorlaşmaktadır. Ayrıca kentleşme nedeniyle artan daha fazla lüks tüketim ve gıda talebi de bu yetersizliği kamçulamaktadır. En nihayetinde tüketici talepleri değişirken, bu ürünleri üreten daha az sayıda üretici ayakta kalmakta ve daha da önemlisi tarımsal üretimin aracı olan tarım arazileri her geçen gün azalmaktadır (Smeets, 2011, s. 39).

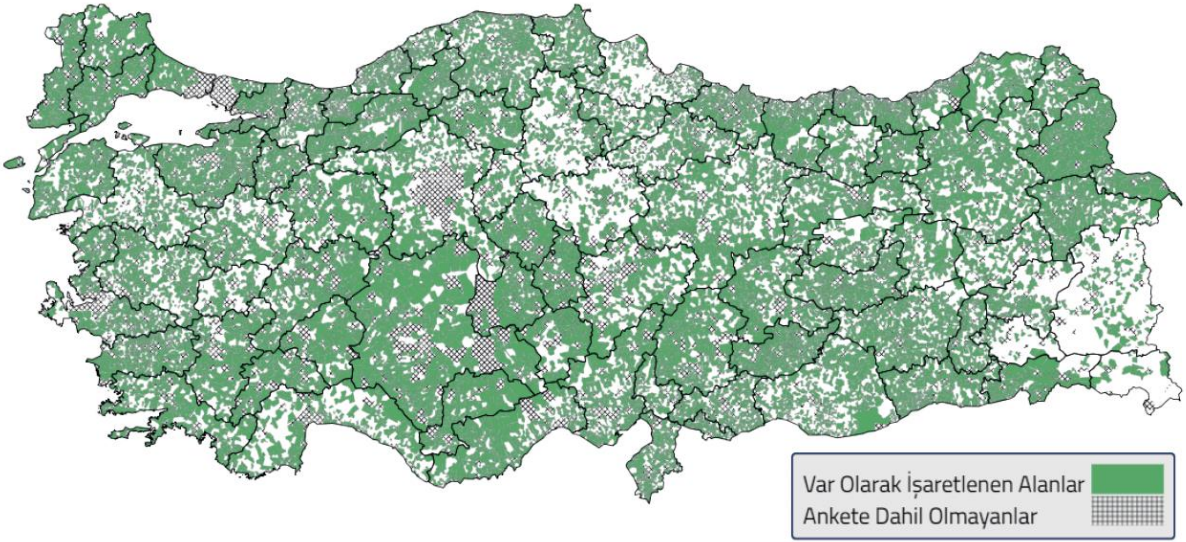
Ağ toplumunun inşası sürecinde ağ oluşturma oldukça önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu bağlamda kablolu, kablosuz ve mobil internet ağ yapıları kır-kent ayrımı olmaksızın genişleme ve yayılma süreci içindedir. Ancak yukarıda Tablo 1’de ortaya konulduğu üzere görece olarak kırsal alanlarda bu genişleme ve yayılma hızı kente kıyasla daha geriden gelmektedir. Ancak ağ yapılarının kapsayıcılığı arttıkça coğrafi erişimin de genişlemesi ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla gelişmiş ülkelerde kırsal alanlar ve gelişmekte olan ülkelerde ise tüm coğrafi bölgelerde telefon, uydu yayıncılığı ve internete nispeten kolay ve ucuz erişim elde edilmesi her geçen gün kolaylaşmaktadır. Diğer taraftan ağ varlığı evlerde, iş yerlerinde ya da boş zaman aktivitelerinde olmak üzere insan uğraşlarının sürdürülmesinde kullanım alanını genişletmektedir. Tüm bu ortamlarda hareket etme ve teknolojiyi kullanma alanı artık sadece kablolar ve sabit erişim noktaları ile de sınırlı olmayacaktır. Çünkü belirli bir anda bir ağ üzerindeki kullanıcıların yoğunluğunun artması ile de bağlantı hızlanmaktadır. Bu durum potansiyel kullanıcıların yaklaşık üçte biri gibi kritik bir kitleye ulaşıldığında gerçekleşecektir. Dolayısıyla bir ağın kullanılabilirliği veya faydası, kullanıcı sayısının karesine eşittir. Bu yüzden mobil ve kablosuz teknoloji, ağ toplumunu dünyanın en uzak yerlerine ve en derin gözeneklerine kadar yayacaktır (Van Dijk, 2006, s. 59).

Coğrafi olarak genişleme ve kullanıcı yoğunluğunun artması ancak merkezden uzaklaşıp çevreye doğru yayıldıkça gerçekleşecektir. Neticede çevrede yer kırsal alanlar ağ toplumunun oluşum sürecinde ayrıca ön plana çıkmakta, ağ genişlemesi için göz ardı edilemez bir konumda yer almaktadır. Bu çerçevede, 2020 yılında hazırlanan Türkiye’de Kırsal Yerleşimler Saha Çalışması Raporu’nda (2020, s. 121) yer alan kırsal alan sınırlarında genişbant ve mobil internet altyapısının dağılımı konuya somut bir örnek olması maksadıyla Şekil 1 ve 2’de verilmiştir.

Şekil 1. Kırsal alanlarda genişbant internet altyapısı dağılımı

Türkiye kırsalında genişbant internet altyapısı yıllar içerisinde yayılma süreci içerisinde. Fakat bu yayılımın homojen bir dağılım içerdiği görülmektedir. Bu kapsamda Şekil 1'e göre öncelikle genişbant internet ağ yapısının ülkenin batı bölgelerinde daha fazla yayılıma sahip olduğu dikkatleri çekmektedir. Doğu ve Güneydoğu kırsalında ise bunun tersine yayılımın daha yavaş olduğu görülmektedir. Ayrıca geniş kırsal alanlara ev sahipliği yapan İç Anadolu'da da genişbant ağ yapısının yaygınlık kazandığı görülmektedir.

Şekil 2. Kırsal alanlarda mobil internet altyapısı dağılımı

Şekil 2'de Türkiye'de mobil internet altyapısı açısından kırsal alanlarda dağılıma bakıldığında, kırsal yerleşimlerin büyük çoğunluğunda bu hizmete erişim olduğu ifade edilebilir. Doğu Anadolu Bölgesi'nin Güneyi, İç Anadolu ve Orta Karadeniz Bölgeleri'nin belirli alanlarındaki kırsal yerleşimlerde mobil internet altyapısının ise diğer alanlara göre nispeten daha seyrek

olduğu görülmektedir. Tüm bunlara karşın Şekil 1’de yer alan genişbant internet erişimine göre mobil internetin alansal yaygınlığı kırsal alanlarda daha fazla olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Netice itibariyle genişbant internetin ulaşmadığı alanlar, mobil internet sayesinde kapsama alınarak ağ toplumunun en derin coğrafi noktalara kadar ulaşma çabasını görünür kılmaktadır.

Özetle, gerek Türkiye’de gerekse dünyada devletler kentsel merkezler dışında kalan kırsal alanlara da genişbant ve mobil internet ağ yapısının yayılmasını teşvik edici hedef ve planlar ortaya koymaktadırlar. Bu noktada öncelikli olarak kırsal alanların kentlerle eş olmasa da yakın düzeyde internet hızına ulaşması düşüncesi yaygınlık kazanmaktadır. Türkiye’de dünyadaki anlayışla benzer şekilde, kırsal alanlara genişbant hizmetlerinin öncelikli olarak 4,5G ve ötesi altyapılar vasıtasıyla götürüleceği öngörülmektedir. Ayrıca 2023 genişbant hedeflerine uygun olarak kırsal alanlara bu altyapının ulaşılabilmesi maksadıyla kablosuz teknolojilerle hizmet götürüleceği ve bu yönde finansman destek mekanizmalarının sunulacağı ifade edilmiştir (Ulusal Genişbant Stratejisi ve Eylem Planı, 2017, s. 41).

Şekil 1 ve 2’de Türkiye örneğinde ortaya konulan ağ bağlantılarının kırsal alanlara yayılma süreci, 2000’li yıllar sonrasında radikal olarak artma eğilimine girmiştir. Bu durum, Castells’in (2002, s. 549) ifade ettiği mekânsal olarak kırsal alanlarda ağ toplumu içerisinde yer alan kilit uzamsal süreçlerin daha görünür hale gelmeye başlamasına neden olmuştur. Bunların başında, hızla kentleşmiş bir dünya formuna evirilen mekânsal dönüşüm gelmektedir. Bu noktada kritik bir eşik aşılacak üzere, çünkü artık gezegen nüfusunun yarısından fazlası kentlerde yaşar hale gelmiştir. Gelecek projeksiyonlarında ise 21. yüzyılın ortalarına kadar toplam dünya nüfusunun üçte ikisi ile dörtte üçü bir çeşit kentsel yığılma içinde yaşayacağı ortaya konulmaktadır. Kentsel yığılma gelişimi, dolayısıyla kırsal alanların kendine özgü yapılarının dönüşümüyle sonuçlanacaktır. Böylece insanlar giderek “kentleşmiş köylerde” yaşar hale gelmeye başlayacaktır. Söz konusu durum, özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki kentleşme süreçlerinin önemli biçimlerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Orantısız bir şekilde ve gittikçe yayılmacı bir hareket tarzıyla metropoliten alanların genişlemesi bu kentleşme sürecinin öne çıkan temel göstergesi olmaktadır.

Bu çerçevede Türkiye’de metropoliten alanlar giderek genişleme eğilimi içerisindedirler. Özellikle 5216 sayılı mevcut büyükşehir yasasında değişiklikler getiren 6360 sayılı yasa sonrası, büyükşehir belediye sınırlarının il mülki sınırlarıyla eş tutulması neticesinde metropolitenleşme kavramı daha fazla ön plana çıkmaya başlamıştır. Metropoliten alanların artık kentsel ve kırsal alanları kapsar hale gelmesi, merkez ile çevrenin karışımını temsil etmesi mekânsal olarak heterojen bir form bütününe ortaya çıkarmaktadır. Ağ toplumuyla eş zamanlı olarak metropolitenleşme potası içerisinde eriyen kırsal alanlar ise giderek artan bir şekilde kendi biricikliklerini kaybederek iktisadi, sosyo-kültürel, demografik ve mekânsal farklılaşmaya uğramaktadırlar. Böylelikle tüm dünyada kır-kent bulanıklaşması yaşanmaya başlamakta, nerelerin kırsal alan nerelerin kentsel alan tespit edileceğine ilişkin göstergeler silikleşmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Günümüzde gerek kırsal gerekse kentsel alana dair tüm mekânsal yapılar, ağ toplumunun yükselişi karşısında geleneksel unsurlarına ilişkin esaslı dönüşümlere uğramaktadırlar. Bir bakıma insanlığın ilerleme sürecinde yeni bir evreye girilmesini vurgulayan ve endüstri devrimi sonrasında ortaya çıkan toplum düzeninden farklı bir topluma geçişi ortaya koyan ağ toplumu, bu noktada dönüşümü bilgi ve iletişim teknolojisi yaşanan devrimle açığa çıkarmaktadır. Toplumsal düzenin yeniden dönüşümünde ağ toplumu yaklaşımının öne çıkardığı araçlar ise temelde dünyayı örümcek ağı gibi saran internet ağı ve bu ağ üzerindeki karşılıklı etkileşimlerin oluşturduğu zamana ve uzama dair yeni pratiklerdir. Bu pratiklerin en önemli yansımalarının başında, yakınlık ve uzaklık algılarının ortadan kalkması, mekân ve zamana ilişkin geçmiş tecrübelerin yeniden tartışmaya açılması gelmektedir.

Ağ toplumunda mesafelerin ortadan kalkması mottosu etrafında açığa çıkan ağ yapılarının kırsal alanlara yönelik en başat etkisi ise merkeze karşın çevrede yer alan kırsal alanların, kente uzaklığı paradoksunu çözülme sürecine itmesidir. Bu çözülme süreciyle birlikte daha önceden kente özgü ekonomik faaliyetlerin kent dışındaki alanlarda da sürdürülebilir oluşu gerçeklik kazanmaya başlamıştır. Böylelikle kırsal alanlarda yaşayıp, kent ekonomisine özgü faaliyetleri uzaktan yürütebilen bireyler yerleşim düzenlerine ilişkin radikal kararlar alabilmektedirler. Böylece kentsel alan dışında, çevrede yeni yerleşimler meydana gelmektedir. Bu tip yerleşimler, literatürde kırsal alanlarda kentsel saçaklanma olgusu etrafında açıklanmaktadır. Özellikle ağ toplumuyla metropoliten alanların genişleyen sınırları içerisinde sıklıkla karşılaşılan bu kentsel saçaklanma eğilimleri, bu noktada kır-kent bulanıklaşmasının gelişmesinde temel rol oynamaktadır.

Tüm bunlara karşın ağ toplumunda kırsal alanlar, bir başka sorunla karşı karşıya gelmektedirler. Sorun alanı, BİT'ler aracılığıyla mesafe engelini aşabilen bireylerin, kentin kaotik ortamından uzakta, kırsal alanlarda yerleşim kurma taleplerinde ortaya çıkmaktadır. Çünkü böyle bir isteği geçerli kılan uygun altyapı koşulları oluştuktan sonra, kent sakinlerinin gerek temel gerekse ikincil ya da yazlık tipte konuta sahip olma talebinde baskın artış, kırsal alanlarda mekânsal dönüşümü de beraberinde getirmektedir. Sayıları her geçen gün artan bu tipte konutlar, kırsal alanlarda hızla inşa edilmektedir. Bu noktada üzerinde asıl durulması gereken konu, bahsi geçen konut üretiminin kırsal ekonominin bel kemiğini oluşturan ve kıt bir kaynak olduğu kabul edilen tarım toprakları üzerinde yükseliyor oluşudur. Neticede ülkelerin geleceklerinde önemli bir yer tutan ve gıda arzının temel belirleyicileri olan kırsal alanların yegâne varlığı tarım arazileri, ağ toplumuyla yükselen kır-kent bulanıklaşması sürecinde kentsel saçaklanma talebiyle büyük bir tehdit altında kalmaktadırlar.

Dolayısıyla kır-kent bulanıklaşması ve kırsal alanda kentsel saçaklanma eğilimleri karşısında artık geleneksel kır dokusu büyük ölçüde çözülmekte, bireyler arası ilişkiler homojen olmaktan çıkmakta ve yüz yüze samimi insan ilişkileri yerini birbirini tanımayan ve dayanışma kültüründen yoksun bireylere bırakmaktadır. Diğer bir ifadeyle kent tanımına yakınsama sürecinde olan bir kırsal alan yapısı dikkatleri çekmeye başlamaktadır.

Tüm bunlara karşın ağ toplumuyla oluşan yeni düzende kırsal alanlar önemli avantajlara da sahip olabileceklerdir. Öncelikle bilgiye erişimin kolaylaşması, tarımsal üretimde yenilikçi anlayışların ortaya çıkmasına uygun zemin hazırlayabilecek, dijitalleşmiş akıllı tarım uygulamalarıyla entegre çiftlik yönetimine geçişi hızlandırabilecektir. Dolayısıyla kırsal yoksulluğun önlenmesi ve kalkınma hedeflerine ulaşmada ağ toplumunun işler kıldığı tüm

getirilerinden yararlanmak elzemdir. Fakat burada kamu politikacılarına önemli görevler düşmektedir. İlk olarak ağ toplumun temel araçlarından olan internet ağı yapılarının kentsel alanlarda olduğu gibi kırsal alanlarda da aynı hız ve kalitede yayılmasına imkân verecek önlemler alınmalıdır. Bunun yanında genç nüfusun kırsal alanlarda teknoloji tabanlı tarımsal uğraşlarla hayatlarını sürdürmelerini özendirici bilinçlendirme faaliyetleri yürütülmelidir. Ayrıca ağ toplumuyla hızlanan kırsal alanlarda kentsel amaçlı yerleşimlerin, mevcut verimli tarım arazilerin üzerinde yayılmasını önleyici tedbirlerin alınması da oldukça büyük önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Castells, M. (2002). Local and global: Cities in the network society. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 93(5), 548-558. DOI: 10.1111/1467-9663.00225
- Castells, M. (2004). Informationalism, networks, and the network society: a theoretical blueprint. Chapters, in: Manuel Castells (ed.), *The Network Society: A Cross-Cultural Perspective*, (p. 3-45). Edward Elgar Publishing.
- Castells, M. (2008). *Enformasyon çağı: ekonomi, toplum ve kültür: Ağ toplumunun yükselişi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castells, M. (2010). *Enformasyon çağı: ekonomi, toplum ve kültür-kimliğin gücü*, Cilt.2, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- EU CORDIS. (1995). *Telematics applications programme - guide to the 1995-1996 projects*. Retrieved from <https://cordis.europa.eu/article/id/7395-telematics-applications-programme-guide-to-the-19951996-projects>
- Isserman, A. M. (2005). In the national interest: Defining rural and urban correctly in research and public policy. *International regional science review*, 28(4), 465-499. DOI: 10.1177/0160017605279000
- Mumford, L. (2013). *Tarih boyunca kent: kökenleri, geçirdiği değişimler ve geleceği*. Çev. G. Koca, T. Tosun. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Oestmann, S., & Dymond, A. C. (2001). Telecentres—Experiences, lessons and trends. *Telecentres: Case Studies And Key Issues*, 1, 1-15.
- Salemink, K., Strijker, D., & Bosworth, G. (2017). Rural development in the digital age: a systematic literature review on unequal ICT availability, adoption, and use in rural areas. *Journal of Rural Studies*, 54, 360-371. DOI: 10.1016/j.jrurstud.2015.09.001
- Sangan, S. L. (2008). Tele-cottage approach to the community development in the rural Karnataka, India. In *Proceedings Of World Library and Information Congress: 74th Ifla General Conference and Council* (pp. 10-14).
- Smeets, P. J. (2010). *Expedition agroparks: Research by design into sustainable development and agriculture in the network society*. Wageningen Academic Publishers.
- Sucu, M. (2016). *Manuel Castells'in "Ağ Toplumunu" çerçevesinde sosyal ağlar ve yeni toplumsal hareketler ilişkisi: Gezi Parkı örneği* (Doktora Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul). Erişim adresi: <https://openaccess.maltepe.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12415/752>

- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, (2020). Türkiye’de kırsal yerleşimler saha çalışması raporu. *Türkiye’de Kentsel ve Kırsal Yerleşim Sistemleri Araştırması (Yer-Sis)*. Ankara: Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü
- Tarım ve Orman Bakanlığı, (2021). Ulusal kırsal kalkınma stratejisi (2021-2023), Erişim Adresi: <https://www.tkd.gov.tr/Content/File/UKKS-3Belgesi.pdf>
- Timmermans, W., Snep, R. P. H., & Kuypers, V. (2005). Urban landscape ecology in the Delta Metropolis, a modern chaos?. *WIT Transactions on Ecology and the Environment*, 81, 583-595. DOI: 10.2495/ECO050581
- Torre, A., Wallet, F. (2016). *Regional development in rural areas: analytical tools and public policies*. Springer.
- Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı. (2017). Ulusal genişbant stratejisi ve eylem planı 2017-2020. *T.C. Resmi Gazete*. 21 Aralık 2017 Tarih. Sayı 30277. Erişim Adresi: <http://www.sp.gov.tr/upload/xSPTemelBelge/files/lxIRY+Ulusal Genisbant Stratejisi ve Eylem Planı 2017-2020.pdf>
- USDA Office of Customer Experience. (2021). *Telework survey insights report*. Retrieved from <https://www.usda.gov/sites/default/files/documents/ocx-telework-survey-insights-report.pdf>
- Van Dijk, J. A. (2006) *The network society, social aspects of new media (second edition)*. London: SAGE Publications